

TILURIJ - RIMSKI VOJNI LOGOR

Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998.

UDK 930.2 "653" (497.5)
Primljeno/Received: 1998.11.20.
Prihvaćeno/Accepted: 1998.12.15.

Mirjana Sanader
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Arheološki zavod Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

Rimski vojni logor Tilurij nalazio se na području današnjega sela Gardun kod Trilja. 1997.g. vršilo se rekognosciranje terena te je uz pomoć geodetskih snimki uspostavljena na pretpostavljenom području nekadašnjeg logora i geodetska mreža nakon čega se moglo 1998.g. pristupiti i arheološkim iskopavanjima. Ovaj preliminarni izvještaj predstavlja tijek istraživanja kao i njegove rezultate.

Ključne riječi: Dalmacija; Tilurij; Gardun; rimska vojska; vojni logor

Rimljani su nakon što su bili ugušili ilirski ustanak (6. - 9. g.) počeli u Iliriku sa strateškim utvrđivanjem svoga položaja. U tu su svrhu razmjestili legije te započeli s gradnjom stalnih logora za svoje trupe. Podigli su dva castruma, Tilurij na Hyppusu (Cetina) i Burnum na Ticiju (Krka), na mjestima gdje su se nekada nalazile ilirske gradine.¹

O povijesnoj i arheološkoj problematici Tilurija, njegovim spomenicima, komunikacijama i topografiji napisano je više radova.² Na znanstvenom skupu koji je održan u Sinju 1980. godine, a tema je bila *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, sintetizirana su dotadašnja znanja o Cetinskoj krajini. Marin Zaninović je upravo na tom skupu izložio povijest nastanka vojnog

¹ Plinije spominje ilirske gradine *Burnum, Andetrium, Tribulium nobilitata proeliis castella* (N.h. III, 142)

² A. Steinbüchel, *Dalmatien. Eine Reiseskizze*, Jahrbuch für Literatur, Wien, Bd. 12/1820, Anzeigeblatt, S. 15 - 16; I. Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb JAZU 1948 (prijevod knjige koja je 1776.g. tiskana u Veneciji); P. Kandler, *Antichita Dalmatice*, Istrien, 4/1849, Nr. 49 - 50, S. 199 - 200; Š. Milinović, *O Sinju u Dalmaciji s okolišnim starinama*, Arkiv za povestnicu jugoslavensku, Zagreb 7/1863, S. 143; Th. Mommsen, CIL III, Str. 358, 359; G. Alačević, Bull.Dalm., U/1878, str. 22-23; Th. Mommsen, *Additamenta secunda ad Corporis, Vol. III*, Ephemeris epigraphica Corporis inscriptionum latinarum suppleentium 4/1881, S. 107 i 109; Th. Mommsen - O. Hirschfeld - A. Domaszewski, CIL III, S. 1611, 1612, 2161, 2181, 2269 - 2270, 2328 (154), 2328 (155); S. Frankfurter, *Epigraphischer Bericht aus Österreich*, Archäologische epigraphische Mitteilungen 8/1884, S. 148; R. Schneider, *Bericht über eine Reise in Dalmatien II*, Archäologische epigraphische Mitteilungen 9/1885, S.44; F. Bulić, *Inscriptiones quae in museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur*, Program carske i kraljevske Velike gimnazije u Spljetu, Split, 21/ 1885 - 1886, S. 37 - 38; F. Bulić, *Inscriptiones quae in C. r. museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur*, Program c.k. Velike gimnazije u Spljetu, Split 27/1891 - 1892, S. 400, 458, 467, 486; 29/ 1893 - 1894 S. 536, 537, 538, 539, 558, 575, 557, 586; Frane Bulić, *Gardun (Delminium ?)*, Bulletino di archaeologia e storia dalmata, Split, 11/1888, Nr. 7. S. 99 - 100; F. Bulić, *Arduba (Gardun ?)*, Bulletino di archaeologia e storia dalmata, Split, 12/1889, br. 12, S. 179; 13/ 1890, Nr. 2, S. 19; 14/1891, Nr. 11, S. 162 - 163; 15/1892, Nr. 5, S. 67; 16/1893, Nr. 5, S. 67; 17/1894, Nr. 1, S. 3 - 5;

logora Tilurij, od ilirske gradine do beneficijarne postaje, pratio je razmještanje vojnih jedinica kroz stoljeća te ustvrdio njegov apsolutni vojni značaj u antici. (ZANINOVIĆ 1984.: 65-4). U toj je studiji o Tiluriju, temeljenoj na pisanim izvorima i rekognosciranju, M. Zaninović sabrao i analizirao sva dotadašnja saznanja o logoru, te naglasio potrebu za njegovim sustavnim iskopavanjem i istraživanjem, što nažalost dotad nikad nije bilo provedeno. A. Milošević na istom skupu iznosi podatak da se u toj, ne samo antičkim spomenicima prebogatoj, Cetinskoj krajini, uopće nije sustavno istraživalo

te također govori o potrebi za sustavnim arheološkim iskopavanjima cetinskoga kraja uopće. (MILOŠEVIĆ 1984.: 9-24.) 1998.g. Milošević je objavio i opsežnu knjigu u kojoj je predstavio arheološku topografiju Cetine, a u kojoj je predstavljena i arheologija Tilurija odnosno Garduna, sela što se razvilo na tom lokalitetu. (MILOŠEVIĆ 1998).

Prema projektu Ministarstva znanosti i tehnologije RH³ i uz financijsku potporu Ministarstva kulture RH⁴, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu započeo je sustavna istraživanja u 1997. godini, dakle gotovo

18/ 1895, Nr. 2, S. 18 - 19; F. Bulić, *Arduba (Gardun, Donji dolac)*, *Bulletino di archaeologia e storia dalmata*, Split, 13/1890, Nr. 5, S. 65; F. Bulić, *Dicmo (Arduba ?)*, *Bulletino di archaeologia e storia dalmata*, Split, 20/1897, N. 9, S. 130 - 131; F. Bulić, *Pons Tiluri (Trilj)*, *Bulletino di archaeologia e storia dalmata* 20/1897, Nr. 9, S. 131 - 132; 24/1901, Nr. 10 - 11, S. 173 - 174; 26/1903, Nr. 8 - 11, S. 136; 31/1908, Nr. 1 - 8, S. 78; K. Patsch, *Piombo der legio XI Claudia p.f. aus Gardun*, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts I*, 1898, str. 121 - 124; R.E. Peterman, *Führer durch Dalmatien*, Wien 1899, str.362; F. Bulić, *Gardun (Delminium?) (Arduba?)*, *Bulletino di archaeologia e storia delmata* 23/1900, Nr. 1 - 2, S. 7 - 10; F. Bulić, *Cenni sulla strada romana da Salona alla Colonia Claudia Aquum (Čitluk presso Sinj) e sue diramazioni*, *Bulletino di archaeologia e storia dalmata* 26/1903, Nr. 8 - 11, S. 113 - 129; F. Bulić, *Gardun - Vojnić, Arduba (?), Delminium (?)*, *Bulletino di archeologia e storia delmata* 26/1903, Nr. 8 - 11, S. 129 - 130, 133 - 136; F. Bulić, *Gardun - Vojnić (Delminium) ?*, *Bulletino di archaeologia e storia delmata* 31/1908, Nr. 1 - 8, S. 78 - 82; K. Klement, *Sculpturen von Dalmatien*, *Archäologische epigraphische Mitteilungen* 13/1890, S. 6 - 8; W. Kubitschek, *Osservazioni alle iscrizioni pubblicate nel Bull. Dalm. 1893*, *Bulletino di archaeologia e storia dalmata* 17/ 1894, Nr. 5, S. 69 - 70; J. Klemenc, *Nalazi novca u Jugoslaviji 1910 - 1936*, *Numizmatika* 2 - 4/1934 - 1936, S. 129; J. Brunšmid, *Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, N. s. 13/1913 - 1914, S. 248; M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Venezia 1958, S. 108 - 115. (Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, Memorie, Classe di scienze morali e lettere, vol. 32.); A. Grgin, *Skupni nalaz rimskih novaca iz Garduna*, VAHD 50/1928 - 1929; M. Abramić, *O novim miljokazima i rimskim cestama Dalmacije*, *Starinar*, ser. III, 4/1926 - 1927, str. 31 - 44 (32-33; Tilurium); M. Abramić, *Historijski natpis iz Garduna*, VAHD 51/1930 - 1934, str.225 - 229 + 1 tabla.; S. Gunjača, *Topografska pitanja na teritoriju stare Cestinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tilurija*, Split 1937; A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien 1939, str. 52; S. Gunjača, *Novi prinos ubikaciji Tiluriuma*, VAHD LII, 1935 - 49, Split 1950, str. 50 -52. sl. 1; D. Rendić - Miočević, *Novi i neobjavljeni natpisi iz Dalmacije*, VAHD VII, 1950 - 1951, str.230 - 231; B. Gabričević, *Novi natpisi iz Sinjske okolice*, VAHD LV, 1953, str.187; B. Gabričević, *Tropheum iz Garduna u sklopu pitanja naše etnogeneze*, *Slobodna Dalmacija*, 13/1955,29. i 30. XI i 1. XII (Nr. 3356) S. 9; B. Gabričević, *Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije*, VAHD 63 - 64/ 1961 - 1962, S. 236 - 237; A. Šašel - J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Yugoslavia iter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Situla 5, Ljubljana 1963, s. 64; J. Britvić, *Neka topografska pitanja s teritorije Delmata*, VAHD LXV - LXVII, 1963 - 1965; B. Gabričević, *Iconographie de Mithra dans la province romaine de Dalmatie*, *Archaeologica Iugoslavica*, Bgd. MCMLIV, str. 39; G. Alföldy, *Tilurium - der antike Name des Legionslager Gardun bei Trilj in der Provinz Dalmatien*, *Bonner Jahreshefte* 165,1965, str. 105 - 107; J. Britvić, *Neka topografsko-povijesna pitanja s teritorija Delmata*, VAHD LXV-LXVII. 1963-1965, str. 27; N. Gabrić, *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju*, Sinjska spomenica 1715 - 1965, Sinj 1965, str. 191 - 231; G. Alföldy, *Tilurium*, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband XI, Stuttgart 1968, str. 1259 - 1268; G. Alföldy, *Epigraphica*, Situla 8, 1965, S. 95 - 96; A. Budrovich, *Postille topografiche e toponomastiche su Delminium e Tilurium*, *Adriatica praehistorica et antiqua - Miscellanea G. Novak*, Zagreb 1970, str. 487; Lj. Zotović, *Mitraizam na tlu Jugoslavije*, Bgd. 1973, S. 20 -21, I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo 1974; I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Godišnjak Akademije BiH XV*, Sarajevo 1977, str. 98 i druge; N. Cambi, *Skulptura Ekvuma i Tilurija*, *Obavijesti XII/2*, 1980, str. 22 - 24; A. Milošević, *Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine*, *Arheološka i historijska baština cetinske krajine u Zbornik cetinske krajine 2*, Sinj 1981, str. 1- 137; Š. Jurić, *Grada za bibliografiju cetinske krajine do 1980 I*, *Zbornik cetinske krajine 3*, Sinj 1982, str. 10 - 14; A. Milošević, *Pregled arheoloških istraživanja u Cetinskoj Krajini*, Izdanja HAD-a, Zagreb 1984, str. 9 - 24; J. Medini, *Spomenici s Atisovim likom na području sinjske krajine*, Izdanja HAD-a, Zagreb 1984, str. 107 - 123; B. Gabričević, *Iz antičkog perioda cetinske krajine*, Izdanja HAD-a, Zagreb 1984, str. 93 - 104; N. Cambi, *Gardunski Tropej*, Izdanja HAD-a, Zagreb 1984, str. 77 - 90; M. Zaninović, *Vojni značaj Tilurija u antici*, Izdanja HAD-a 1984, str.65 - 74; I. Fadić, *Novi natpisi VII legije iz Tilurija*, *Diadora* 16 - 17, 1994, str. 163 - 187; A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, *Split 1998*, str.243 - 248.

³ Zahvaljujem Ministarstvu znanosti i tehnologije RH koje je prihvatilo i odobrilo znanstveni projekt prijavljen pod nazivom Rimski vojni logor Tilurij. Glavni istraživač i voditelj projekta je doc. dr. sc. M. Sanader, konzultanti su redovni profesor dr. sc. M. Zaninović i redovni profesor dr. sc. N. Majnarić-Pandžić, a istraživači su doc. dr. sc. M. Miličević-Bradač, doc. dr. sc. A. Durman, asistent mr. sc. Z. Šimić-Kanaet, asistent mr. sc. K. Filipec te znanstveni novak L. Bekić. Suradnici su K. Rončević i M. Vrančić.

⁴ Zahvaljujem Ministarstvu kulture RH na potpori arheološkim istraživanjima Garduna.

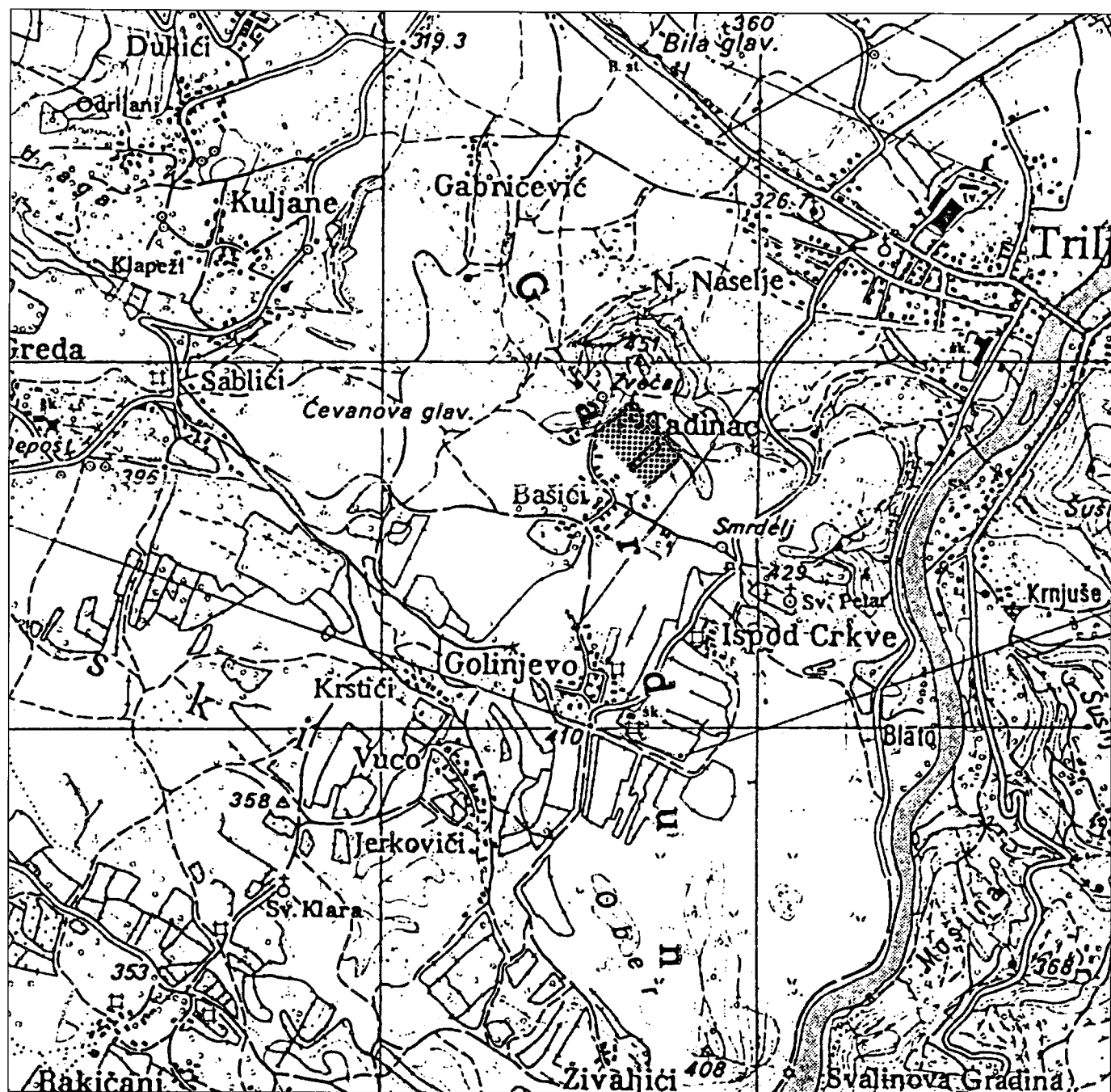
Sl. 1 zračna snimka Garduna (Državna geodetska uprava)

stotinu godina od vremena kada su u razne muzeje gotovo redovito počeli stizati antički predmeti s Garduna, od kojih je najviše bilo nalaza novca, ali i vojničkih nadgrobnih te drugih spomenika. Za sam početak istraživanja poduzela sam paralelno pripreme radnje u nekoliko sektora. S jedne strane trebalo je kao temeljni preduvjet proučiti svu postojeću literaturu, pregledati postojeće i dostupne nalaze, izložene u našim muzejima, obaviti razgovore s kolegama arheolozima. Naravno da su nezaobilazni i važni dio priprema bili i razgovori koje sam vodila s mještanima Garduna koji u usmenoj predaji, s koljena na koljeno, čuvaju ponekad i maštom obogaćene, ali nama itekako važne informacije i o nalazima iz prošlosti i o lokalitetima zanimljivima za naša istraživanja. Posebno važne i vrlo korisne informacije u toj početnoj fazi, ali i kasnije, dao mi je mjesni župnik velečasni don Marko Marasović.⁵

Nakon toga se moglo pristupiti i postupnom rekognosciranju terena, njegovu sustavnom obilasku, promatranju, što sam i učinila tijekom 1997. godine u nekoliko različitih godišnjih doba. Istovremeno s tom vrstom istraživačkih priprema valjalo je i pribaviti zračne snimke, odnosno fotografije tog arheološkog lokaliteta. Tako sam prvu crnobijelu fotografiju dobila na uvid i korištenje od *Hrvatskoga geodetskog zavoda*. Kako je međutim ta fotografija bila snimljena prije gotovo dvadeset godina, bilo je vrlo važno pribaviti nove, suvremene snimke. Tako je lokalitet više puta sniman iz zraka, i to u boji, u proljeće 1997. godine kao i u jesen 1998., a uz pomoć firme *Geofoto*. Zahvaljujući tim snimkama moglo se omeđiti onaj za naša buduća istraživanja i iskopavanja zanimljivi prostor koji su onda, u ljeto 1997. godine, mjerili stručnjaci, profesori i studenti s Geodetskog fakulteta u Zagrebu. Sva su se geodetska snimanja izvodila i kasnije crtala i računalnski obradila pod brižnim i stručnim vodstvom mr. Branke Detelić - Cigrovski.⁶

⁵ Posebnu zahvalnost dugujemo župniku don Marku Marasoviću, koji nam je u svakoj prilici pružao nesebičnu pomoć, darujući nam svoje dragocjeno vrijeme, pomažući nam savjetima, stvarajući neophodno prijateljsko ozračje, te je bio i jest dobar duh arheoloških istraživanja Garduna.

⁶ Zahvaljujem se na pomoći dekanu *Geodetskog fakulteta* u Zagrebu prof. D. Fidleru, ravnatelju *Državne geodetske uprave* B. Gojčeti, kao i Z. Biljeckom vlasniku firme *Geofoto*.

Sl. 2 topografska karta 1:25000

Topografski položaj

Rimski logor Tilurij smješten je na sjeveroistočnom dijelu visoravni koja se uzdiže poviše desne obale rijeke Cetine. Teritorij logora ima oblik nepravilnog pravokutnika u kojem je danas smješten veliki dio sela Gardun koje pripada gradu Trilju. Može se pretpostaviti da je površina logora iznosila oko 20 ha. Na lokalitetu crkve sv. Petra, na istoku, apsolutna visina doseže 429 m. S toga se dominantnoga i strateškoga mjesta pruža pogled kako na rijeku Cetinu i prijelaze preko nje, tako i na sva okolna polja i visoravni. Naravno da se s toga mjesta dalo nadgledati i prometnice, što je bilo važno jer je prema Tiluriju vodila cesta iz Salone, da bi se upravo tu, na Cetini, na mjestu današnjega grada Trilja, koji se

u antičkim itinererima spominje kao *Pons Tiluri*, račvala u dva pravca. Jedan je pravac išao prema nekadašnjem Delminiju, na sjeveroistoku, a drugi prema Naroni, na jugoistoku. Prostor logora se prema sjeveru, na mjestu gdje se nalazi lokalitet Međine, stepenasto penje do visine od 440 m, dok se na jugu prema lokalitetu Podvornice teren spušta na 377 m. Prema zapadu područje današnjeg sela Gardun graniči s teritorijem sela Vojnić. Na ulazu u samu vojničku dolinu nalaze se i danas ostaci ilirskog bedema zvanog Prizida. Taj je bedem zatvarao prilaz s visoravni Poda, a pružao se od krajnjega juga Čemernice, tj. brda Bračice do lokaliteta Kusića gomile koji se nalazi istočno od sela Bučani. Ovi su bedemi igrali sigurno veliku ulogu u zaštiti prilaza ilirskoj gradini koja se nekada nalazila na

Sl. 3 fotografija (pogled na Cetinu s lokaliteta sv. Petra, SJ)

području Tilurija. Na mjestu te strateški izvanredno dobro smještene gradine podigli su Rimljani vojni logor, koji je zajedno s onim u Burnumu, kao i onim na Gračinama (*Bigeste*) te s nekoliko manjih kastela činio neku vrste limesa prema, u tom vremenu, još nesigurnoj unutrašnjosti provincije, čime je presječeno područje ratobornih Delmata.

Današnje stanje i ciljevi istraživanja

Na području koje zauzima oko 20 ha, a na kojem se, pretpostavlja se, nekada nalazio rimski vojni logor, ostalo je malo toga sačuvanoga. Jedini arhitektonski ostaci, djelomično prepoznatljivi, dijelovi su nekadašnjeg bedema na sjevernom i zapadnom dijelu logora. Iako još Fortis u svojem putopisu govori sasvim općenito da u okolici Trilja ima rimskih spomenika (FORTIS 1984.: 198), tek 1899.g. zapisuje R. E. Petermann da su u Gardunu još uvijek vidljivi ostaci trostrukih zidova: "...noch erhaltenen Resten seiner dreifachen Mauern." (PETERMANN 1899.: 362) U CIL-u piše Mommsen: "In colle Gardun prope Trigl aetatis Romanae non exiguae ruinae extant..." (CIL III., str. 258.) Autore su kasnije manje zanimali arhitektonski ostaci, a više sama povijesna problematika logora. Arheološkim ostacima bavio se tek A. Milošević koji piše da po "...djelomično sačuvanim bedemima logora, možemo pretpostaviti njegov trokutasti oblik s polukružnim isturenjemna južnoj strani

na položaju Ganovac. Dio bedema ovog logora danas je dobro vidljiv jedino na zapadnoj i djelomično na sjevernoj strani. Na zapadnoj strani bedemi su sačuvani do visine od nekoliko metara, a u bedemima je sačuvano i nekoliko manjih otvora." (MILOŠEVIĆ 1998.: 244.) Premda Milošević govori o trokutastom obliku bedema čini se da istraživanja, a s obzirom na njihovu početnu fazu, to još uvijek neće moći potvrditi, dok su mu opažanja o dijelovima bedema korektna. Danas se naime vide ostaci donjeg potpornog zida na lokalitetu Zvečaj, na zapadnoj i sjevernoj strani, kao i dijelovi bedema na imanju M. Roguljića, kao i ispuna bedema ispod Tadinčeve glavice.

Osim bedema od logorske arhitekture spominje Milošević i "ostatke cisterne presvođene polukružnim svodovima koje su pridržavali masivni piloni." (MILOŠEVIĆ 1998.: 245.) Još u proljeće 1997. godine vidjela sam zapadni dio zida te građevine, koji je međutim već 1998. prekriven betonskim zidom garaže vlasnika imanja. U samom su se selu Gardunu mnoge kuće gradile uz pomoć kamena koji je u antici služio drugim objektima. Osim toga u zidovima kuća ugrađeni su dijelovi različitih spomenika od kojih se poneki čuvaju i po dvorištima. Osim ovih, od nas brižljivo registriranih materijalnih ostataka rimskog logora koji se nalaze na samom lokalitetu, brojni su nalazi našli svoje mjesto u arheološkim muzejima ali, i u privatnim zbirkama.

Sl. 4 Ulomak stele od vapnenca na zidu kuće

I upravo je ta, prethodno opisana situacija, bila jedan od najvažnijih razloga koji su me potakli na arheološka istraživanja u Gardunu. Pred istraživača se postavljalo više ciljeva, od kojih su mi se najznačajnijima i najbitnijima činili: *konačno utvrđivanje položaja i parametara nekadašnjeg rimskog legijskog logora; utvrđivanje kronologije gradnje kao i stratigrafije*. Osim toga od izvanredne je važnosti bilo i jest konačno prekinuti odljev arheološkog materijala s lokaliteta, te budućim nalazima utvrditi vrlo važan kontekst nalaza.

Arheološka istraživanja

Prije početka arheoloških iskopavanja, kao što je već spomenuto, 1997. godine načinjena je geodetska snimka lokaliteta. Uz pomoć te snimke svi su relevantni arhitektonski i drugi podaci fiksirani i uneseni u računalo koje je sastavni dio tehničke opreme u istraživanju Tilurija. Prva su se arheološka iskopavanja izvodila tijekom lipnja i srpnja 1998.⁷ Na područjima na kojima se nalaze ostaci bedema trenutno je zbog nerazjašnjenih vlasničkih odnosa nemoguće istraživati. Stoga je odlučeno da iskopavanja započnu na mjestima na kojima su se uz pomoć zračne snimke mogli naslutiti ostaci arhitektonskih građevina. Ova su se mjesta i tijekom brojnih rekognosciranja terena učinila i najugroženijima, ne samo zbog vremenskih neprilika nego i djelovanjem ljudske ruke.

Tijekom prve kampanje otvorene su tri sonde⁸ koje su dobile oznake po početnim slovima abecede.

Sonda A

Južni kraj parcele S. i M. Roguljića zvanih Mijati, katastarske jedinice 2600 o. Sinj, spušta se na susjednu parcelu u obliku koljena. Najprije se pristupilo čišćenju od raslinja i rasutog kamenja koje se nalazilo pod rubom parcele. Nakon što je raslinje i kamenje bilo potpuno uklonjeno, u dužini od 4,75 m, te nakon što su na tom prostoru uklonjeni nanosi zemlje pokazala su se dva, po 0,90 m široka zida, od kojih je zapadni bio visok 0,30 m (*zid 1*) a istočni 0,50 m (*zid 2*).⁹ Oba su zida ležala okomito, u pravcu SJ, na isto tako zidani rub parcele položen u pravcu ZI. Visina ovoga zida na tim mjestima iznosila je 1,30 m (*zid A*). U raščišćanim nanosima pronađeno je najviše ulomaka rimske, ali i predrimske keramike.

Nakon raščišćavanja pristupilo se iskopavanju po trima kvadratima (5x5m) koji su bazirani na geodetskim snimkama, kao i kvadratima po 10 m. Skinuo se sloj zemlje sa zida A koji čini rub parcele. U tom je postupku skinuta zemlja koja je pokazala tri sloja: humus, te još dvaju žućkasta podhumusna sloja u visini od 0,50 m. U tim su slojevima pronađeni ulomci

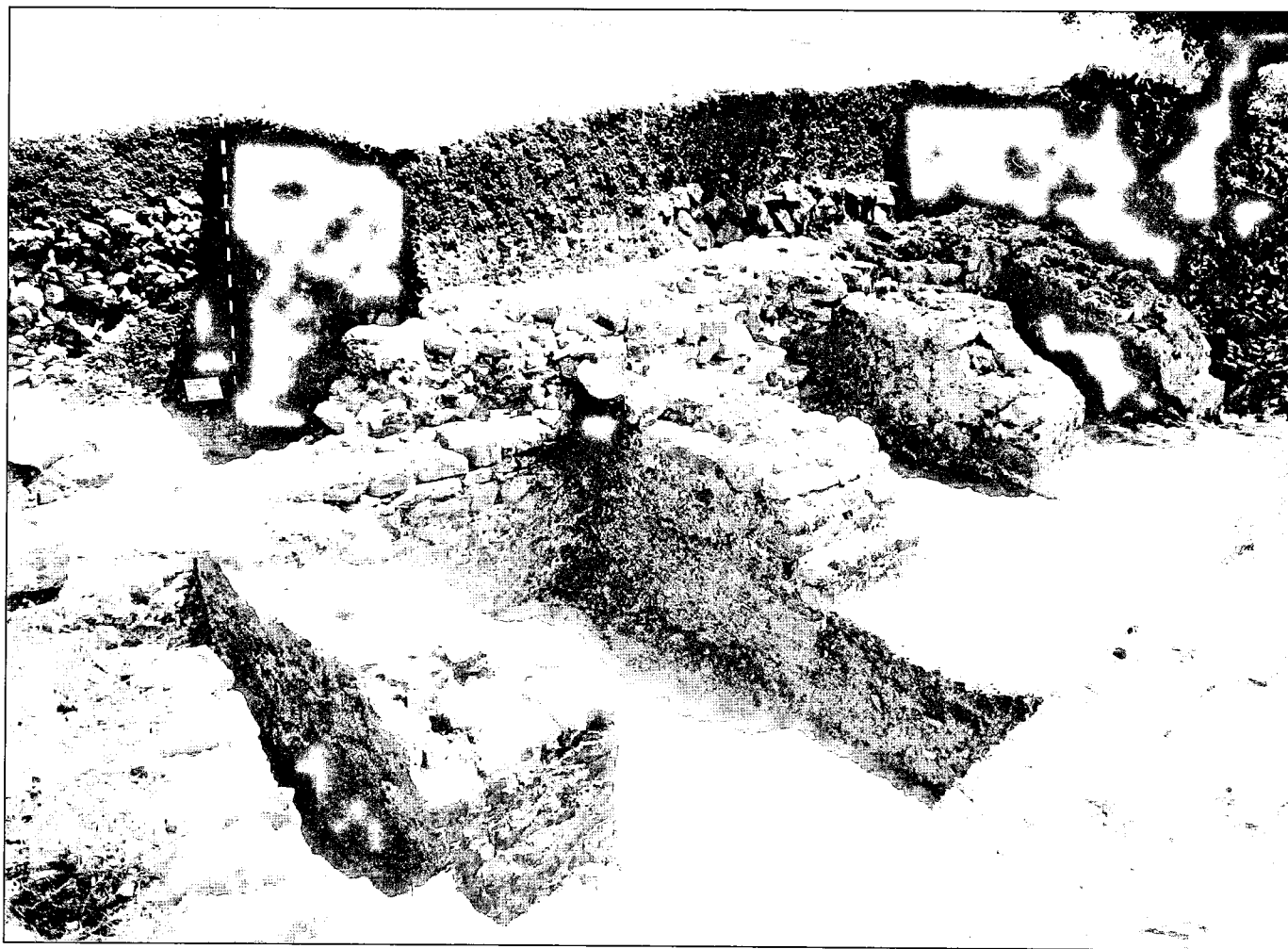
⁷ U istraživanjima su sudjelovali M. Sanader, M. Zaninović, L. Bekić, K. Filipec, B. Župić, M. Matić, I. R. Livaja (arheolozi), M. Marjanović (geodet), K. Rončević, (tehnička dokumentacija), R. Podrug, G. Vladović, A. Bilokapić, A. Azinović, A. Babić, T. Pleše, K. Norčić, A. Baočić, I. Milošević, Ž. Stamatović, D. Ložnjak, V. Hudeček, M. Bilić, I. Cvitan, I. Mitrović, N. Uroda, M. Blečić, O. Orlić, A. Vranić i T. Leleković (studenti).

Za trajanja kampanje posjetili su nas mr.sc. Božo Biškupić, ministar kulture RH, sa suradnicima, prof dr. sc. M. Zaninović, doc. dr. sc. M. Miličević-Bradač, prof. Maja Šmaljcelj, mr. sc. Z. Šimić-Kanaet, prof. dr. E. Marin, mr. sc. J. Belamarić, prof. A. Milošević, fra E. Poljak, fra M. Marić, dr. fra J. Soldo dipl. ing. S. Čaleta i dipl. ing. J. Sarač. Svima se zahvaljujem.

⁸ Na ovom bih mjestu željela zahvaliti na razumijevanju i suradnji svim mještanima Garduna a posebno obiteljima Stipe i Martina Roguljića, Branka Skejića, Andi ud. Filipa Skejić, Vinka Simunića, Nikole Kačunka, Mirka Roguljića, Ante Bilića, Melhiora Bonića, Čire Pezelja i Vlade Pezelja.

Zahvaljujem na potpori vijećnicima, poglavarstvu i gradonačelniku grada Trilja, te ravnatelju škole u Gardunu.

⁹ Zidovi u pravcu I - Z označeni su slovima abecede; zidovi u pravcu J označeni su arapskim brojkama a zidovi u pravcu S označeni su rimskim brojkama.

Sl. 5 Sonda nakon završetka prvih arheoloških iskopavanja 1998. g.

keramike kao i tri rimska novčića. Istovremeno se iskopavalo i istočno od zidova 1 i 2, pa je otkriven još jedan okomiti zid, identičnih dimenzija kao i prethodna dva zida (*zid 3*). Nakon toga se ukopavalo iza zida A u dužini od 0,65 m, i to od vanjskog ruba zida 1 do unutrašnjeg ruba zida 2. Kako je uočeno da se zid A nastavlja u pravcu istoka proširen je ukop za još 0,30 m. Isto tako su zidovi 1 i 2 očišćeni do profila. Prilikom ovih radova pronađeno je sitnih ulomaka keramike, novčića i dijelova brončanih i željeznih predmeta.

U sljedećim radovima sonda je proširena sjeverno iza zida A za 2,65 m, i do dubine od 3,57 m, prilikom čega je iskopan jedan okomiti zid (*zid 1*), širine 0,60 m i dubine 1,15 m. Što se tiče samog zida A, on je do konca istraživanja istražen do dužine 12,20 m. Pri tome su na njegovoj južnoj strani otkrivena još dva okomita zida (*zid 4 i zid 5*).

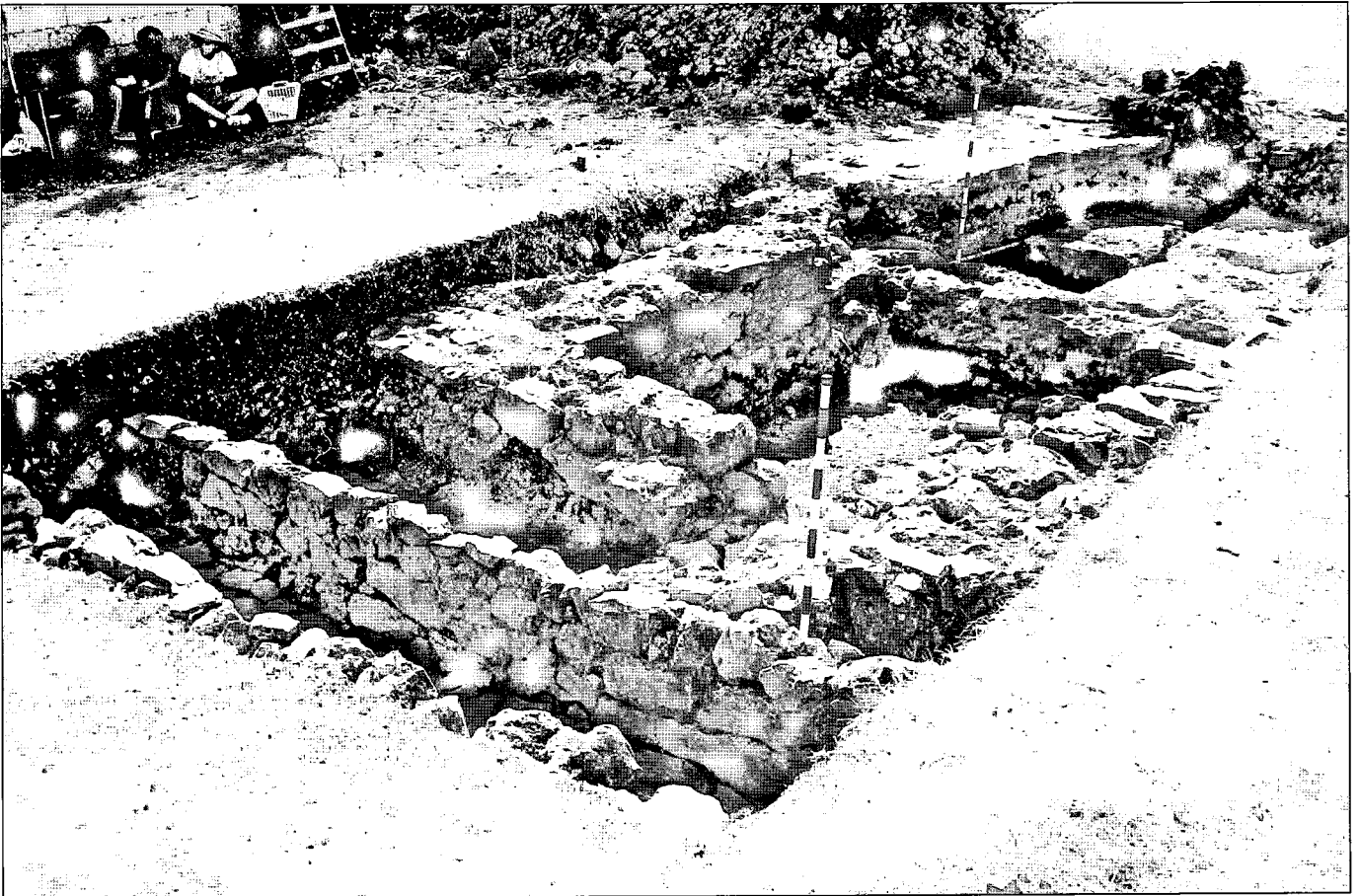
Tijekom ovih radova otkrivena je djelomično i stratigrafska situacija koja je najbolje prepoznatljiva na sjevernom profilu sonde. Na tom se profilu pokazuje da se ukop sastoji od nekoliko vrsta ispuna te da ide od zapada prema istoku. Ispod sloja humusa koji je iznosio od 0,30 do 0,50 m (*sloj 1*) nalazi se koso postavljeni tamnosmeđi zemljani sloj čija je debljina iznosila 0,40 do 0,70 m (*sloj 2*). Ispod njega je sloj nevezanog

kamenja nepravilnih oblika koso položenih u dubini od 0,40 m do 0,60 m (*sloj 3*). Pod tim se slojem nalazi drugi kosi sloj tamnožučkaste zemlje u visini od 0,20 do 0,90 m (*sloj 4*). U tom se sloju, koji je u početku sličio na zdravicu u kulturnom kopu, pokazalo da se radi o naboju prebačene zdravice u debljini od 0,20 do 0,90 m ispod kojeg je otkriven zidić vezan žbukom (*zid II*).

Nalazi (komadići keramike i stakla, dijelovi brončanih i željeznih predmeta i novci) su se pojavljivali u svim slojevima, no najviše ih je bilo u sloju 2.

Sonda B

Prilikom rekognosciranja terena na lokalitetu Oglavci na parcelama Vinka Simunića, katastarska jedinica 2825 o. Sinj, i Nikole Kaćunka, katastarska jedinica 2826 o. Sinj, na samoj površini zemlje uočene su veće koncentracije rasutih kockica mozaika. Upravo je taj podatak kao i spašavanje eventualnih ostataka mozaika bio odlučujući u otvaranju sonde B na međi ove dvije gore navedene parcele. Među tih dviju parcela činio je suhozid, koji smo najprije raskrčili, odnosno očistili od raslinja. Postavljena su tri kvadrata 5 x 5 m koji su također dio postojeće geodetske mreže, a obuhvaćali su i dio suhozida.

Sl. 6 Sonda B nakon završetka prvih arheoloških istraživanja 1998. g.

S iskopavanjima se počelo istočno od suhozida, u kvadratu 1, uklanjanjem humusnog sloja od 0,10 m. U tom je sloju nađeno rijetkih ulomaka keramike i kockica mozaika. Slijedom daljnjih otkopavanja subhumusa na visini od 0,30 do 0,50 m počeli su se pojavljivati zidovi. Ovdje se kopalo do dubine od 1 m, a dužine od 10 m. Istovremeno je započeto s razgrtanjem suhozida ispod čijeg istočnog ruba se pojavljuju ostaci podnice s mozaikom (*P*). Sa sjeverne strane ove podnice otkriven je proboj u podu, učinjen vrlo vjerojatno u novije vrijeme. Zahvaljujući toj činjenici dobivena je izuzetna prilika i rijetka mogućnost ulaska ispod razine poda, te dobivanje profila mozaičnog poda. Taj je profil pokazao barem dvije razine poda (*vidi crtež*). Ispod najniže razine žbuke nalazi se ispunjena od amornog kamenja, površno povezana žbukom. Ovo stanje ukazuje na nivelacijsku ispunu terena. U jugozapadnom dijelu sonde otkriven je zidani kanal (*K*), popločan kamenim pločama. Dubina kanala iznosi 0,48 m.

Između istraženog dijela poda s mozaikom *P* i dijela istraženog kanala *K* otkriveni su na raznim visinama zidovi koji se pružaju u pravcima *JZ* i *SI*. Razina *Zida 1*, koji bi mogao predstavljati i ostatke temeljne stope, nalazi se ispod razine dna kanala. *Zid 2* ima sačuvanu temeljnu stopu te je oslonjen na poprečni zid (*zid 4*). Ostaci vanjskog ruba kamene arhitekture koji su označeni kao *zid 3*, dijelom su naslonjeni na *zid 4*, a dijelom su ulegnuti. *Zid 4* je

usporedan s kanalom *K*, prelazi preko *zida 1* te leži pod *zidom 3*. Prostor koji su zauzimali ovi zidovi bio je ispunjen zemljom i za sada nema tragova poda.

U ispunama ovih arhitektonskih ostataka pronađeno je više stotina kockica mozaika, ulomaka keramike, više ulomaka zidne žbuke, dijelova metalnih predmeta, komadića stakla i novčića.

Sonda C

Zadnjih dana ove prve kampanje arheoloških iskopavanja otvorena je na parceli Vlade Pezelja zvanog General, katastarske jedinice 4455 o. Sinj, a na istočnom dijelu lokaliteta Oglavci i u sklopu postojeće geodetske mreže lokaliteta, manja sonda od 5x1 m.

Sonda je otvorena s ciljem da se uđe u trag temeljima istočnog bedema logora. Najveća apsolutna visina sonde je 438,42 m, a nalazi se u pravcu od *JZ* prema *SI*.

Humusni i podhumusni slojevi ove sonde iznose oko 0,30 m. Slijedi sloj žutosmeđe zemlje gdje su na dubini od 0,60 m u istočnom rubu sonde otkriveni tragovi suhozida na apsolutnoj visini 437,78 m. U zapadnom dijelu sonde visine 437,92 m pokazali su se dijelovi pretpovijesne gradnje u vidu većih komada ljepe. U iskopu su pronađeni sitni ostaci keramike te dijelovi metalnih predmeta.

Zaključak

U ovim prvim arheološkim iskopavanjima na Gardunu, u vremenskom razdoblju od 15. lipnja do 15. srpnja 1998. godine, istraživali smo pozicije koje su mi se pri rekognosciranju terena učinile najugroženijima. Ta su sondažna iskopavanja odmah donijela i rezultate koje u sljedećim kampanjama međutim svakako treba dopunjavati.

Na sondi A otkriveni su ostaci građevine s kontraforima. Namjena i karakter ove građevine ne može se dakako još uvijek sa sigurnošću utvrditi, premda bi se, poznavajući tlocrte spremišta za žito iz legijskih logora i kastela u Weissenburgu, Hüflingenu, Birrensu, Hardknotu, Housesteadsu, Corbridgeu i drugima, moglo i ovdje naslutiti da je u pitanju *horreum*. Naime *horrei* iz ovih logora bili su građeni veoma čvrsto te su imali kontrafore. Osim toga ostaci zidića (*zid II*) u naboju zdravice ukazuju na neku raniju fazu gradnje.

Iskopavanja na sondi B otkrila su dio poda s mozaikom građevine za čiju je gradnju obavljena nivelacijska ispuna. Gradnja ovoga poda imala je nekoliko, a barem dvije faze, o čemu svjedoče podni slojevi. Što se pak tiče ostalih zidova, mala površina sonde nije omogućila otkrivanje namjene pojedinih prostora, osim

prepoznatljive funkcije kanala. Tu se također dadu naslutiti barem dvije faze gradnje. Premda su istraživanja nedvojbeno polučila izvanredno zanimljive, i za sam početak radova neočekivane rezultate, evidentna je nužnost daljnjeg sustavnog arheološkog iskopavanja.

Premda su iskopavanja u sondi C bila izvedena u veoma kratkom vremenu i na minimalnoj površini, izvanrednim nalazom gradinskog ljepra može se potvrditi pretpostavku da je rimski legijski logor sagrađen na mjestu delmatske gradine. Prilikom istraživanja nađen je i veliki broj sitnih nalaza od kojih je većina nažalost bez stratigrafskih odnosa.

Nakon završenih iskopavanja sonda A je zaštićena ogradom i označena, a zidovi su ostavljeni otvoreni zbog ispiranja. Sonde B i C su obložene geotekstilom i potpuno zatrpane.

Relevantni podaci iz sve tri sonde uneseni su u računalno i ucrtani u postojeću geodetsku mrežu.

Već prva kampanja istraživanja ukazala je na složenost slojeva i bogatu arhitekturu, koji zaslužuju svu pažnju stručnjaka. Uvjereni smo da će se istraživanja nastaviti i da će Tilurij postati ogledno mjesto posebno važno za studente i sve one koje zanima ilirsko-delmatska i rimska antika, pogotovo u njenim vojnim i strateškim aspektima.

POPIS LITERATURE

FORTIS 1894

MILOŠEVIĆ 1984

MILOŠEVIĆ 1998

PETERMANN 1899

ZANINOVIĆ 1984

A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984

A. Milošević, *Pregled arheoloških istraživanja u Cetinskoj krajini*, Cetinska krajina od predhistorije do dolaska Turaka, Znanstveni skup, Sinj 3 - 6 - lipnja 1980., HAD Zagreb 1984., str. 9 - 24.

A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998

R.E. Petermann, *Führer durch Dalmatien*, Wien 1899

M. Zaninović, *Vojni značaj Tilurija u antici*, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Znanstveni skup, Sinj 3. - 6. lipnja 1980., HAD Zagreb 1984., str. 65 - 74

RÉSUMÉ

TILURIUM - CAMP MILITAIRE ROMAIN
RAPPORT PRECEDENT DES EXPLORATIONS ARCHEOLOGIQUES EN 1997 ET 1998

Ključne riječi: Dalmatie, Tilurium, armée romaine, camp militaire

Dans le cadre des premiers creusements archéologiques Gardun, qui ont eu lieu entre le 15 juin et le 15 juillet, nous avons procédé aux recherches sur les positions qui m'ont paru les plus en danger, suite aux reconnaissances consécutives de terrain effectuées en 1997. Ces creusements de sondage ont immédiatement donné des résultats, qu'il s'agira de compléter lors des campagnes ultérieures.

Dans la fosse A, nous avons découvert les restes d'une construction dotée de contreforts. Quoique l'usage et le caractère de cette construction ne peuvent pas encore être déterminés avec certitude, la connaissance des plans des entrepôts de blé dans les camps et castels de légionnaires de Weissenburg, Hufflingen, Birrens, Hardkont, Housesteads, Corbridge et autres, permettraient d'évisager qu'il s'agit de l'*horreum*. En effet, les *horreums* de ces camps ont été construits de manière très solide, faisant usage de contreforts. De plus, les restes de murs (*mur II*) au niveau de la terre vierge témoignent d'une phase de construction antérieure.

Les creusements de la fosse B ont débouché sur une partie du plancher comprenant la mosaïque du bâtiment, dont la construction avait donné lieu au remplissage de nivellement. La construction de ce plancher avait plusieurs phases, deux au moins, ainsi qu'en témoignent les couches au plancher. À part l'existence d'un canal, la petite étendue de la zone de sondage ne permettait pas de déterminer l'usage des autres murs et espaces particuliers.

Toutefois, il est également possible de conclure que le canal fut construit en deux périodes. Ces recherches ayant donné, sans doute, des résultats très intéressants et inattendus au début des travaux, la nécessité de continuer avec des creusements archéologiques systématiques est évidente.

Les creusements de la fosse C ont été effectués dans un laps de temps très court et couvraient un espace minimum. Toutefois, ils ont donné lieu à l'exceptionnelle découverte de l'enduit d'argile, permettant la confirmation de l'hypothèse que le camp de la légion romaine fut construit à l'endroit du castel delmate. Ces fouilles ont également amenées un grand nombre de petites trouvailles, quoique, malheureusement, sans relations stratigraphiques.

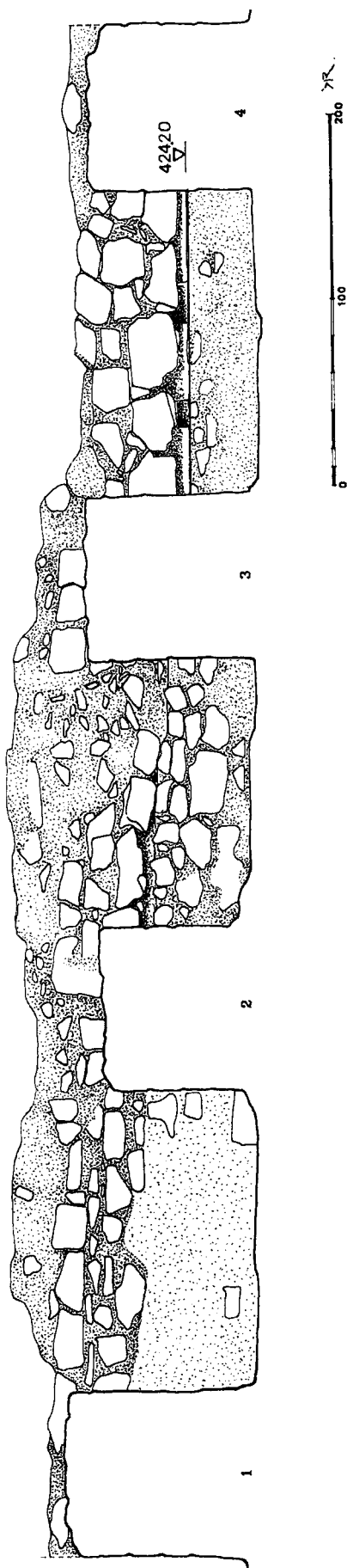
Après la fin des creusements, la fosse A a été indiquée et entourée par une barrière, les murs restant découverts pour être rincés. Les fosses B et C ont été couvertes par le géotextile et entièrement ensevelies. Toutes les informations relatives aux fosses considérées ont été introduites dans l'ordinateur et inscrites dans le système de géodésie existant.

La première campagne de recherches a déjà démontré la richesse des couches et de l'architecture du site, méritant, donc, toute l'attention des spécialistes. Nous sommes convaincus que les recherches se continueront et que le Tilurium deviendra un endroit exemplaire et d'une importance particulière. Il sera d'un grand intérêt pour les étudiants, et tout ceux qui s'intéressent à l'antiquité ilirico-delmate et romaine, surtout lorsqu'il s'agit de ses aspects militaires et stratégiques.

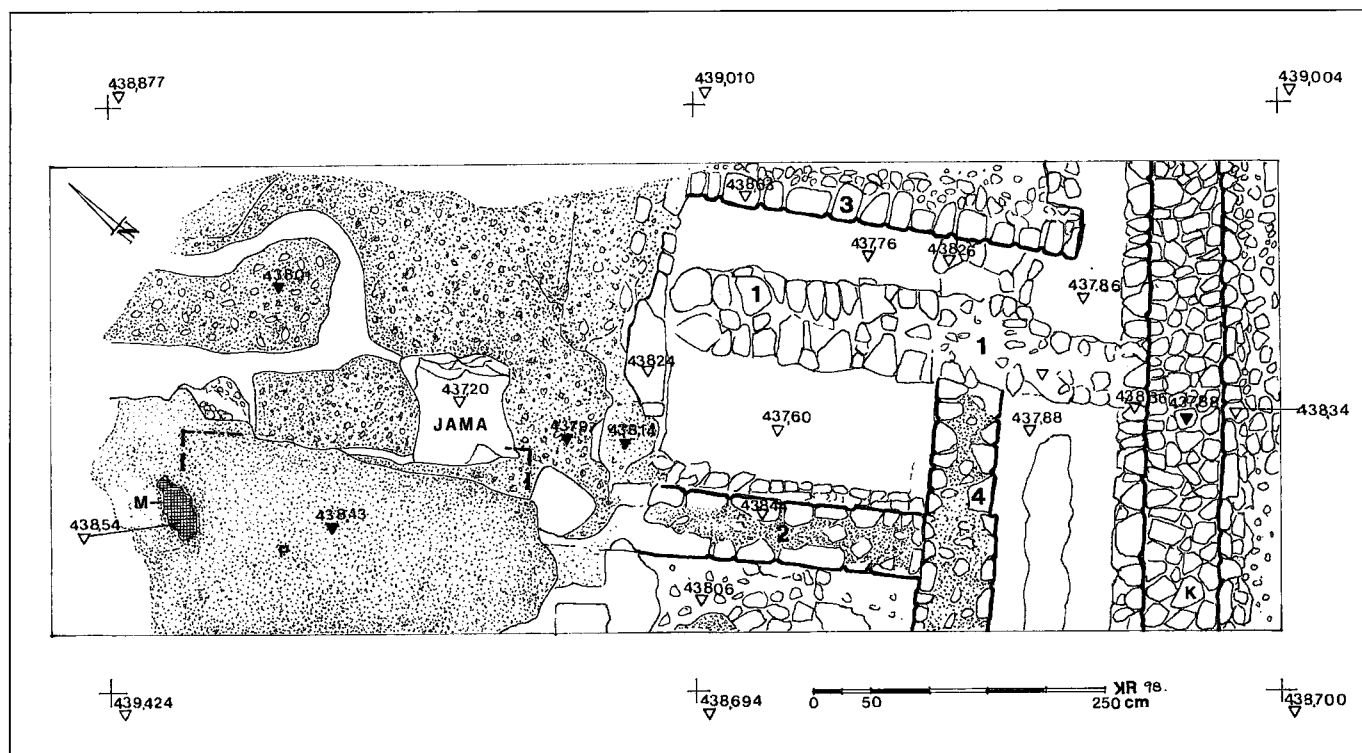
Traduit par D. Benko

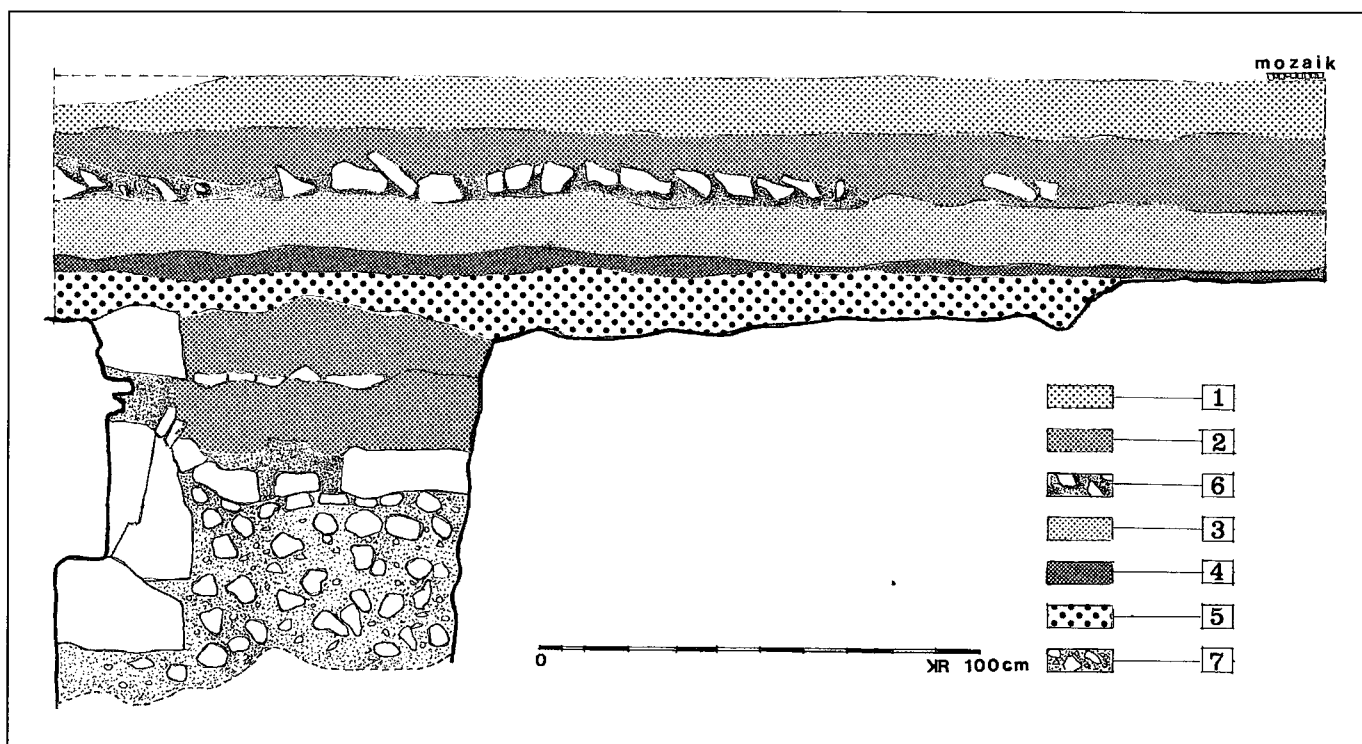
Cртеž 1 tlocrtna snimka situacije sonde A s presjecima kontrafora 1 - 4.

Crtěž 2 pogled na zid A

Crtež 3 tlocrtna situacija sonde B (M - ostaci mozaika; P - podna podloga mozaika; K - kanal)

Crtež 4 (profil poda s mozaikom i južni profil jame I-I na sondi B)

- Legenda:
- 1 - podna žbuka;
  - 2 - žbuka s kamenjem;
  - 3 - tvrda siva žbuka (podloga);
  - 4 - žbuka s ciglom;
  - 5 - svijetlosiva žbuka (glatka);
  - 6 - krupna siva žbuka s kamenom;
  - 7 - gruba žbuka i krupni lomljeni kamen (zapuna)

